

મૈત્રીનું મહાપર્વ : પર્યુષણુ

દરેકે દરેક પર્વ સમાજને પોતપોતાની આગવી બક્ષિસ આપતું હોય છે. દરેક પર્વની ઉજવણીથી દરેક વખતે કલ્યાણનો માર્ગ પુનઃ જીવિત અને પુનઃસ્થાપિત થતો હોય છે. પર્વોની ઉજવણી દ્વારા ચિત્ત-ભાવના ઉપર લાગેલી સંશય, પ્રમાદ, આલસ્ય, અવિરતી, શ્રાંતિ-દર્શન, અલબ્ધભૂમિકત્વ રૂપી રજોટીને ખંખેરી નાખીને મૈત્રી, કરુણા, મુહિતા વગેરેની ભાવનાને ચિત્તમાં પુનઃ સ્થાપિત કરવાની હોય છે.

પર્યુષણુ પર્વ ખાસ કરીને મૈત્રીની ભાવનાનો આદેશ આપનાર પર્વ છે; અને તેથી તે મહાપર્વ કહેવાય.

મનુષ્ય માત્રના જીવનમાં, અને તેથી આગળ વધીને કહીએ તો જીવ માત્રના જીવનમાં મૈત્રીનું સ્થાન સર્વોપરી - લાખ દુઃખોં કી એક દવા જેવું - છે. પતંજલિ મુનિએ પણ કહ્યું છે કે :

મૈત્રીકરુણામુહિતોપેક્ષાણામ્ સુખ દુઃખ પુણ્યાપુણ્યવિષયાણામ્ ભાવના તશ્ચિત્ત પ્રસાદનામ્ અર્થાત્ સુખીજનો તરફ મૈત્રી, દુખીજનો તરફ કરુણા, પુણ્યવાનો તરફ પ્રસન્નતા અને પાપીઓ તરફ ઉદાસીનતાની ભાવના સખવાથી ચિત્તમાં પ્રસન્નતા પ્રગટે છે, રહે છે. એક મૈત્રી-ભાવનાના આવશ્યકમાં બીજી ત્રણેય ભાવનાનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

જીવમાત્ર ચિત્ત-પ્રસન્નતા ઇચ્છે છે. સુખ પણ એટલે જ ઇચ્છીએ છીએ કે તેથી પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો 'વસુઢૈવ કુટુંબકમ્' ની ભાવના કેળવીને જીવમાત્રને મિત્ર સમજીએ તો જ દુઃખીઓ તરફ કરુણા, પુણ્યવાનો તરફ મુહિતા અને પાપીઓ તરફ ઉદાસીનતાની ભાવના સખી શકાય અને જો આમ બની શકે તો જ આપણી પ્રસન્નતા અખંડ રહી શકે.

વિશ્વના તમામ જીવોનો સમાવેશ સુખી, દુખી, પાપી અને પુણ્ય-શાળી એ ચાર પ્રકારમાં થઈ જાય છે. આપણે જેને પણ મળવાનું થશે તે આ ચારમાંથી કોઈ એક પ્રકારનો જ હશે. તેથી જો આપણને ઉપ-રોક્ત ચાર પ્રકારની ભાવના સખવાની આદત પડી હશે તો જ આપણી પ્રસન્નતા ટકી રહેશે. જો મૈત્રી, કરુણા, મુહિતા અને ઉપેક્ષાની જગ્યાએ આપણામાં ઈર્ષા, તિરસ્કાર, દેવ અને ઘૃણાની ભાવના જાગશે તો ચિત્તનું

સમતોલપણું ચાલ્યું જશે. અને અસમતોલપણાના ભાગ્યમાં પ્રસન્નતા ક્યાંથી ?

સુખીજનોના સંપર્કમાં આવીએ ત્યારે ઈર્ષાની ભાવના તો જ ન જાગે કે જો મૈત્રીની ભાવના પ્રગટે, તેને આપણે મિત્ર સમજીએ. મિત્રને જોઈને કદી ઈર્ષા ન જાગે અને તેથી આપણી પ્રસન્નતા અખંડ બની રહે. આમાં એક સાવધાની એ રાખવાની છે કે સુખીઓ તરફ આપણે મૈત્રીની ભાવના રાખીએ છીએ તેથી તે પણ આપણને મિત્ર જ સમજે છે તેમ સમજવાનું નથી, નહિ તો તેના પાસેથી કાંઈક મદદ મેળવવાની ઈચ્છા જાગશે અને તે પૂરી ન થતાં ચિત્ત-વિક્ષેપ જીભો થશે.

કહેવત છે કે 'દેવા ન હોયે પણ દાઝવા હોયે.' દુઃખીને કાંઈ આપી શકવાની શક્તિ ન હોય તો પણ તેની તરફ સહાનુભૂતિની-કરુણાની ભાવના તો જરૂર રાખી શકીએ. દુઃખીને જોઈને આપણે સાવધાન પણ થઈ શકીએ જેથી દુઃખ ન પડે તેવું જીવન બનાવવા તત્પર રહી શકીએ.

પાપી તરફ નહીં પરંતુ પાપ તરફ ઘૂણા-તિરસ્કાર રાખવાનાં છે. જેથી પાપ કરવા લલચાઈએ નહીં. મહાપાપીઓ પણ મહાત્મા થઈ ગયાના દાખલા અનેક છે. તેથી પાપી તરફ ઘૂણા નહીં પરંતુ ઉદ્દાસીનતાનો ભાવ રાખીએ.

ઉપરોક્ત બધું જ આપણે પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવા અને પ્રસન્નતાને વધુમાં વધુ ટકાવી રાખવા માટે આચરવાનું છે.

ચિત્તની પ્રસન્નતા એજ સાચી સિદ્ધિ અને સાચાં હીરા, માણેક, મોતી છે. કોઈ ભૌતિક સિદ્ધિ, કે ભૌતિક હીરા-માણેક તો ચિત્તની પ્રસન્નતાને લૂંટી લે છે. હીરા જડિત આપણી વીંટી કોણ ક્યારે ચોરી જશે કે તેના કારણે કોણ ક્યારે આપણું ખૂન કરી નાખશે તેની ચિંતા સતત સતાવ્યા કરતી હોય ત્યારે ચિત્તમાં પ્રસન્નતા ક્યાંથી રહે ?

મહામોઘી આવી મૈત્રીને મેળવવા આપણે પચુષણુ પર્વમાં કોઈ પ્રયત્ન ન કર્યો તો શું રજ્યા ? ચીલાચાલુ ઢંગથી અને દર વર્ષે જેમ જીજવતા હતા તે જ રીતે આ વર્ષે પણ પર્વ જીજવ્યું !

પયુષ્ણના આઠ દિવસની ઉજવણીમાં ઉપરોક્ત ચાર ભાવનાઓ-
માંથી એકેયને સાચી રીતે સમજીને, જીવનમાં આચરીને પ્રસન્નતા
આપડ ળની રહે તેવો સત્સંકલ્પ કર્યો ? જો ના; તો, ક્યારે કરીશું ?
જો હા; તો, અન્યોને તેના માટે ઉત્સાહિત ક્યારે કરીશું ?

પયુષ્ણ મહાપર્વનો મહામંત્ર છે :-

“મિચ્છા મિ દુક્કડમ્”

જેનો અર્થ છે મને માફ કરો, મારા અપરાધ ક્ષમા કરો. ભૂલોની
માફી આપજો કોની પાસે માગીએ ? શું દુશ્મન પાસે માફી માગીએ ?
દુશ્મનને તો ખૂબ ત્રાસ આપવાની જ ઇચ્છા હોય, તેની માફી માગવાની
કદી સ્વપ્નેય કામના ન હોય. માફી તો મિત્રો પાસે જ માંગવાની હોય.
આખા વિશ્વમાં મિચ્છા મિ દુક્કડમ્ ની ગર્જના ગળતીએ છીએ
તેનો અર્થ એ છે કે આખા વિશ્વને આપજો મિત્ર માનીએ છીએ. આ
વાત કદી ન ભૂલીએ.

મિચ્છા મિ દુક્કડમ્ ની સાથે જ ‘વસુદૈવ કુટુંબકમ્’ નો મંત્ર
આપોઆપ પ્રતિપાદિત થઈ જાય છે.

મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા મોક્ષપ્રાપ્તિના પ્રયત્નો કરવામાં છે.
મોક્ષનાં પ્રયત્નોમાં મૈત્રીની ભાવનાનું આચરણ તે એક ઉમદા પ્રયત્ન
છે. મૈત્રીના આચરણના ઉત્સાહની પ્રેરણા માટે મિચ્છા મિ દુક્કડમ્ નો
મહામંત્ર ભગવંતો તરફથી ળક્ષિત મળેલો છે અને તેને ગાજતો રાખવા
દર વર્ષે પયુષ્ણ પર્વ આવે છે. તેથી પયુષ્ણ પર્વ મૈત્રીનું મહાપર્વ
પણ કહેવાય છે.

વસુદૈવ કુટુંબકમ્ ની ભાવના સખવી અર્થાત્ વિશ્વમિત્ર ળની જવું
તે કાયરતું તો કામ હોય જ ક્યાંથી ? પણ તે કાર્ય વીરતું પણ નથી.
તે કાર્ય તો મહાવીરતું (મહાદેવતું-નીલકંઠનું) છે. મહાવીર ળનવા માટે
તમામ સંકીર્ણતાઓ, સંપ્રદાયો, કોમો, દેશો અને પરિસ્થિતિઓથી ઉપર
નીકળી જવું પડે.

મહાવીરપણું જ સામાન્યપણાને-ચીલાચાલુપણાને ફેંકી દઈ શકે.

જો અને જીવવા દો એટલા માત્રથી મહાવીર ન ળની શકાય પણ (અન્યોને)
જિવાડવા માટે (જે) મરવા તૈયાર હોય તેનાથી (જ) મહાવીર ળની
શકાય. અમૃત ળીજના ભાગમાં આવે એવી ભાવનાથી જે સદા ળેર પીતો
રહે તે નીલકંઠ ળની શકે.

શ્રાવણ માસ એટલે સાંભળવાનો અને સંભળાવવાનો માસ. શ્રાવણ માસમાં જ મહાવીરના-મહાદેવના મહિમાગાનના દિવસો આવે છે. શ્રાવણ માસમાં મહાવીરનું કયું મહિમાગાન સાંભળીશું-સંભળાવીશું? (એ કે) “અમે દુખી થઈને પણ અન્યોને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું, અમે મરીને પણ અન્યોને જિવાડવાનો પ્રયત્ન કરીશું” એવી (આવી) ભાવના કેવળ વિશ્વમિત્રમાં જ સંભવી શકે. અક્રમ, અઠાઈ, પ્રતિક્રમણ વગેરે કરીને ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની છે અને ચિત્તશુદ્ધિ દ્વારા સાચી સમજણ મેળવવાની છે. જ્યારે સાચી સમજણ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે વિશ્વ સમસ્તના સમસ્ત જીવો મિત્રો જણાશે. અન્ય જીવો તેને મિત્ર માને કે ન માને પણ સાચી સમજણવાળો તો સર્વેને મિત્રો જ ભાળશે. જ્યારે સાચી સમજણ સ્વભાવ બની જાય છે ત્યારે મોક્ષ ધામ તરફ જવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી રહેતી. પરંતુ મોક્ષ ધામ ચાલીને સામે આવે છે.

પર્યુષણ મહાપર્વમાં મૈત્રીની ભાવનારૂપી ‘રક્ષા પોટલી’ ધાંધીએ, બંધાવીએ. અમુક પદાર્થોની કે દોરા-ધાગાની રાખડી-રક્ષાપોટલી એ તો માત્ર અસલની નકલ છે - અસલનું પ્રતીક છે. નકલ પણ ક્યારેક અસલની યાદ તાજ કરાવે છે.

ત્રિશલા જ - ત્રિશિલા જ વિશ્વમિત્રને-મહાવીરને જન્મ આપી શકે. મૈત્રી, કરુણા અને સુહિતારૂપી શીલ; રાગ, દ્વેષ અને અભિનિવેષરૂપી શૂલને કાઢી નાખી શકે છે કે જે ચિત્તભૂમિમાં ભોંકાયેલાં છે.

બહારનાં ગુંડાઓને દૂર રાખવા માટે જેટલી શક્તિની જરૂર પડે છે તેથી અનેક ઘણી વધુ શક્તિની જરૂર અંતરના ગુંડાઓને દૂર રાખવામાં પડે છે. બહારના ગુંડાઓને ભગાડીને પછી નિરાંતે ગુફામાં બેઠા ત્યારે બહાર પડી કે અંતરના ગુંડાઓ તો ગુફામાં પણ સાથે આવ્યા છે. બહારના ગુંડાઓને તો આંખોથી જોઈ પણ શકાય છે તેથી તુરત સાવધાન થઈ શકાય છે. પણ અંતરના ગુંડાઓને નીરખવા દિવ્ય દષ્ટિની જરૂર પડે છે અને તેને શાંત કરવા માટે દિવ્ય સમજ જ સફળ થાય છે.

દિવ્ય સમજણ ચીલાચાલુ સમજણથી સંપૂર્ણ જુદી-મૌલિક હોય છે. ચીલાચાલુ સમજણરૂપી ભર્યા તળાવમાં રહીને પણ સંપૂર્ણ કેરા રહેવું હોય તો મહાવીર-મહાશૂરવીર થઈને મૈત્રી રૂપી દિવ્ય સમજ-ણનું બખ્તર પહેરવું જોઈએ.

હાથી ચલત હૈ અપની ગત મેં,

કૂતર ભૂકત વા કે ભૂકને દે.

તું પર્યુષણ મૈત્રીથી મથતો રહે, (અને) તું મૈત્રીથી મોક્ષે ધસતો રહે.